

Д.А. МАҚАЖАНОВА

Т.Рысқұлов атындағы Қазақ экономикалық университеті. Алматы

АЙМАҚТЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК БЮДЖЕТИН ЖОСПАРЛАУ

Аннотация

Бұл мақала аймақтың әлеуметтік бюджетін жоспарлау мәселелеріне арналған. Халықты әлеуметтік қорғау салаларында мемлекеттің бюджеттік саясатының маңызды міндеттері болып елдің мемлекеттік әлеуметтік кепілдіктерін жұмысбастылық, еңбекақы, табыстар мен әлеуметтік қызметтер саласында қаржылай қамсыздандырулар қарастырылған.

Кілт сөздер: бюджет, қаржыландыру, резервтер, әлеуметтік қызметтер, мемлекет, аймақ, жоспарлау, макроэкономика, кіріс, қаржылық механизм, экономикалық дисбаланс.

Ключевые слова: бюджет, финансирование, резервы, социальные услуги, государство, регион, планирование, макроэкономика, доход, финансовый механизм, экономический дисбаланс.

Keywords: budget, financing provisions, social services, state, region, planning, macroeconomics, income, financial mechanism, the economic imbalance.

Бюджеттік құралдардың қалыптасуы, бөлісуі және пайдалану процесін басқару бюджетті жоспарлау мен болжамдау арқылы іске асрылады. Бюджетті жоспарлау рөлі мен мәні бюджеттік құралдарды қалыптастыру мен оларды негізгі мақсаттарға, әлеуметтік реформаларды дамыту мен әрі қарай төрөндөтүге, білім мен деңсаулық сактауды дамытуға, индустримальды-инновациялық дамуға, аграрлық сектордың дамуына, пайдаланудағы мемлекеттің мүмкіншіліктерін анықтайтын адресті қаржылық жоспар – бюджетті құрғанда көрінеді.

Бюджеттік жоспарлаудың экономикалық мағынасы барлық қаржылық жүйенін әртүрлі буындары арасында қоғамдық өнім құны мен ұлттық табысты орталықтандырылған түрде бөлісу мен қайта бөлісу бойынша мәнерленеді және әр деңгейдегі бюджеттерді жасау мен атқару процестерінде көрінеді. Бюджеттік жоспарлаудың негізі болып елдің мемлекеттік әлеуметтік-экономикалық даму бағдарламасы табылады.

Мемлекеттің жалпы қаржылық жоспарлаудың және оның маңызды құрамалы буыны – бюджеттік жоспарлау, яғни барлық халықшаруашылығын жоспарлаудың органикалық бөлшегі болып табылады. Сонымен қатар, қаржы ресурстары басқарудағы бюджеттік жоспарлаудың рөлі өте зор, себебі ол тек қана бюджеттің кірістері мен шығындарының жоспарын құруы және оларды атқаруы, яғни төлемдер бойынша міндеттемелер тағайындау мен бюджеттік қаржыландыру көлемін анықтаумен шектелмейді. Бюджеттің басқа қаржы жоспарлар ішінде алғын ерекше ахуалы бюджеттік жоспарлауға жалпы мемлекеттік мән береді. Ол мемлекеттік басқаруды реформалау мен биліктік өкілеттілікті орталықсyzдандырудың барлық бюджеттік процеске қатысушылар арасындағы қаржылық және бюджетаралық қатынастырыды жетілдіру байланысында және мемлекеттік шығындарды, олардың формалары мен қаржыландыру әдістерін ұтымдылауда білінеді.

Бюджеттік жоспарлау қаржылық жоспарлаумен, бюджеттік арнаулардың мақсаттық сипаттарымен, резервтердің барлығымен және кірістер мен шығындардың тенгерушіліктерімен өзара байланыс талаптарына сәйкес болуы тиіс. Жоспарлау процесінің негізгі мақсаты – ол төлемдердің әрбір түрі бойынша салықтар мен басқа да кірістердің жылдық түсімін анықтау және әртүрлі деңгейдегі бюджеттер арасында кірістерді дәйекті бөлісін қамтамасыз ету. Кірістер мен шығындарды басқарудың тиісті өкілетті органдардың мемлекеттік бюджетке салықтар мен төлемдердің түсін болжамдау, талдау мен бақылау жөніндегі жұмыстарын ұйымдастыру мен басшылық ету, бюджеттік құралдарды тиімді жұмсау және мемлекеттік бюджеттің кірістік пен шығындық бөлімдерін атқару жөнінде есеп дайындаумен тұжырымдалады.

Мемлекеттік бюджетті жоспарлау процесінде келесі негізгі мақсаттар шешіледі:

- Орталықтандырылған және орталықтандырылмаған қаржылық жоспар арасындағы қажетті арақатынас пен жалпы қаржылық қатынастарды анықтау;
- Бюджеттік процесінің әрбір қатысушыларының елдің дамуын қаржылық қамтамасыз етудегі қатысу дәрежесін тағайындау;
- Қаржы ресурстарының жалпы көлемін тағайындау мен оларды мемлекеттік мекемелер мен бюджеттік бағдарламалар әкімшіліктері бойынша белу;
- Салалар, іс-әрекет салалары мен экономика секторларының қаржы жоспарлары негізінде мемлекеттік бюджет кірістерінің жалпы көлемі мен әртүрлі көздер арқылы түсетін кірістер көлемін анықтау;
- Бюджеттің жалпы және шығын түрлері бойынша шығындар көлемін анықтау.

Бюджетті жоспарлау процесінде осы мақсаттарды шешу бөлек бюджеттер арасында мемлекеттік бюджеттің кірістері мен шығыстарын тиімді бөлуді, әрбір бюджеттің нақты тенгерушілігін, жыл бойы кірістердің бірқалыпты түсін және қарастырылған шараларды уақытында қаржыландыруды қамтамасыз етеді. Сонымен бірге мемлекеттік материалды және қаржы резервтер, жоспарларды орындау мен бюджетті атқару барысына қаржылық бақылау қарастырылады.

Мемлекеттік бюджетті болжамдау маңында бюджеттің кірістік және шығыстық бөлімдерінің дамуының ықтимал бағыттарына нақты бағаларын анықтау процесі түсіндіріледі. Бұл экономика дамуын болашақ жоспарлауына негізделеді, себебі натуралды көрсеткіштердің болашақ өсуінің есепсіз бюджеттік ресурстарды сапалы ғылыми болжамдау мүмкін емес.

Мемлекет пен аймактың әлеуметтік бюджеті әлеуметтік саясатты қаржыландырумен байланысты, яғни басты құраушысы халықтың әлеуметтік топтарын қосатын және әлеуметтік салалардың дамуы.

Халықты әлеуметтік қорғау салаларында мемлекеттің бюджеттік саясатының маңызды міндеттері болып елдің мемлекеттік әлеуметтік кепілдіктерін жұмысбастылық, еңбекақы, табыстар мен әлеуметтік қызметтер саласында қаржылай қамсыздандыру табылады.

Өтпелі экономикалы Қазақстанға бұл міндеттер елдің халқының ең аз мөлшердегі әлеуметтік кепілдіктерін республикалық, аймактық және жергілікті бюджет арқылы қаржылай қамтамасыз ету ретінде қатысады.

Халықтың әлеуметтік қорғауын қаржыландыру өмірдің күн жағдайына тап болған, кембағал азаматтарға әлеуметтік көмектерді ұйымдастыруға бағытталған бюджет ресурстарының жиынтығын қосады. Өтпелі кезеңде бұл міндеттер мемлекеттік және жергілікті басқарудың барлық деңгейіндегі Қазақстан халқының әлеуметтік көмектер қызметін қалыптастырумен байланысты.

Мемлекеттің және аймактардың әлеуметтік бюджетті сондай-ақ, әлеуметтік ортадағы салалардың маңызды қолдау мен қаржыландыруға ағымдағы және күрделі шығындардың жиынтығын қосады: білім, мәдениет, өнер және жаппай ақпарат қуралдары, деңсаулық, деңешшының туру мен спорт, әлеуметтік қамсыздандыру, тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық.

Әлеуметтік ортадағы салалар қатарының салықтық-қаржылық саясатының ерекшеліктері табиғи монополияның бар болуымен байланысты: жолаушылар көлігі, байланыс, тұрғын үй-коммуналды шаруашылық. Бұл салаларда кәсіпорын-монополистерінің қызметтерін мемлекеттік реттеу қажет: кәсіпкерлік қызметтерді шектеу, бағаны реттеу, тарифтер, алынған пайдалар, өндіріс ауқымы, қызмет саласы. Батыс Еуропаның көптеген елдерінде қызметтер саласында табиғи монополиялар мемлекеттік меншіктің және мемлекеттік кәсіпкерлікten объектісі болып табылады: пошта, телевидение, өндіріс және халықты газбен қамту, электроэнергия, теміржол мен әуе көлігі. АҚШ-та, Жапонияда аталған салаларда (поштаны қоспағанда) табиғи монополистердің - жеке компанияларының қызметтерін мемлекеттік реттеу көнінен қолданылады.

Алайда қаржылық механизмі неғұрлым маңызды ерекшеліктері әлеуметтік орта салаларында қызметтің нарықтық емес секторын қаржыландырумен танылады. Бұл салалардың қызметтері мөлшерлері жағынан маңызды мемлекеттік секторлар мен бюджеттік қаржыландырудың болуымен, олардың ұйымдары мен мекемелерінің жұмысына жәрдем ақша бөлдірумен байланысты. Осы салалардың қаржылық ресурстарының көздері болып кәсіпорындар мен халықтың әлеуметтік төлемдері және салықтық түсімдері табылады.

Өзінің қаситі жағынан таза қоғамдық игіліктерге едәуір жақын қызметтер, қоғамдық секторларда жүргізіледі және мемлекеттік бюджеттен (мемлекеттік мектептер, колледждер, жоғары оку орындары, ұлттық және муниципалдық мұражайлар, кітапханалар, мемлекеттік медициналық мекемелер) қаржыландырылады, негізінен тегін ұсынылады.

Аралас-коғамдық игіліктер болып табылатын қызметтер женілдікте ақылы негізденген жеке коммерциялық емес немесе мемлекеттік ұйымдармен ұсынылады, аралас мемлекеттік-нарықтық қаржыландырудың объектісі болып табылады, оның ішінде мемлекеттік тікелей және жанама жәрдем ақша (салықтық және несиелік).

Нарықтық экономикалық жағдайда әлеуметтік-мәдениет кешенін қаржыландыру механизмі одан басқа едәуір дәрежеде бағытталған немесе ымырашыл нарықтық экономика қағидаларындағы, немесе әлеуметтік нарықтық шаруашылық қағидаларындағы мемлекеттің саясатына байланысты. Әлеуметтік ортандың қатысты бұл, бірінші жағдайда әлеуметтік-мәдениет қажеттіктерді қанағаттандыру басымдылығы нарыққа берілетіндігін, ал мемлекет тек нарықтық негізде кімнің қажеттіктері қанағаттандырылмағандарды сақтандыратынын білдіреді (жұмыссыздар, зейнеткерлер, кембағалдар, мүгедектер).

Аймақтық және жергілікті әлеуметтік бюджеттерді қалыптастыруда жалпы ұлттық бюджеттің жәрдемақысы маңызды рөл атқарады, оның ішінде мемлекеттік бағдарламаларды қаржыландыру. Сейтіп, демократиялық мемлекет қоғамдық ресурстарды тен құқылы дауыс беру негізінде көпшіліктің еркіне сәйкес саяси механизм арқылы қоғамдық таңдауды бөледі, көп дәрежеде әлеуметтік әділдік қағидасына жауап береді. Салықтық механизм-трансфертік төлемдер жүйесімен-тұтынушылар мен өндірушілердің жәрдем ақша, соңдай-ақ, әлеуметтік қызметтерді тегін және женілдіктерді ұсыну әртүрлі әлеуметтік топтар мен ұрпактар арасында табыстарды қайта бөлу механизмін ұсынады. Алайда мемлекеттің қаржылық-салық саясатында әлеуметтік әділдік қағидасын абсолютизациялау салық салудың шкаласының ілгерілеуі мен шекті салық мөлшерлемесінің өсуіне әкеледі, бұл ресурстарды бөлуді нарықтық механизмін экономикалық нәтижелілігін төмендетеді. Бұл салық салудың неғұрлым үйлесімділік шкаласына көшуді шекті мөлшерлеменің төмендеуін талап етеді, ол өз кезегінде тауар мен қызмет өндірісінің нәтижелігінің өсуін ынталандыруға мұрсат береді. Демек, салық салу жүйесі нарықтық экономикада экономикалық нәтижелілікten балансы мен қоғамда әлеуметтік әділдік қамтамасыз ету тиіс. Соған сәйкес салық жүйесінің негізгі қағидалары нәтижелілік, қарапайымдылық, жариялыштық, илгіштік болып табылады. Әлеуметтік әділдік қағидасы салық салудың көлденен және тіке әділдіктермен үйлестірілуімен іске асырылады.

Әлеуметтік саланың маңызды қаржылық саясатты құраушы болып салық женілдіктерінің жүйесі болып табылады, оған кіретіндер: салық женілдіктері (табысқа салынатын салықтан белгілі шығындарды шегерулер), салықтық несиелер (салықтың есептелеңген сомасынан шегерулер), салық демалыстары (салық төлеуді кейінге қалдыру), салық салудан толық және жартылай босату. Салықтық женілдіктер жүйесі әлеуметтік қызмет салаларының көнінен қолданылатын, мемлекеттік мекемелер мен коммерциялық емес ұйымдарға салықтық жәрдем ақша ұсыну жолымен, әлеуметтік салаларды жанама мемлекеттік қаржыландыру тәсілдері болып табылады.

Әлеуметтік қызмет салаларында мемлекеттің қызметтері мен қызмет түрлері оның секторына байланысты ажыратылады. Мемлекеттің неғұрлым кең қызметтері нарықтық емес секторларда ұсынылған, онда мемлекет білім, деңсаулық сактау, мәдениет ұйымдарының қызметтерін

қаржыландырады және тікелей ұйымдастырыады және тегін және женілдікті қызметтерді көрсету есебімен азаматтардың табыстарын қайта бөледі. Нарықты және коммерциялық емес секторларда жеке коммерциялық және коммерциялық емес ұйымдардың қызметтерін реттеу мен жәрдем ақша беру қызметіне ие болады, сондай-ақ, мемлекеттің қажеттіктері үшін тауар мен қызметтерді сатып алу, оның ішінде мемлекеттің әлеуметтік бағдарламалары мен әлеуметтік ваучерлер механизмі арқылы.

2012-2014 жылдарға арналған Шығыс Қазақстан облысы бюджетінің кірістері Қазақстан Республикасының Салық кодексі ережелері мен басқа да нормативтік құқықтық актілерді ескере отырып, орта мерзімді кезеңге арналған облыстың әлеуметтік-экономикалық дамуының экономикалық көрсеткіштерінің болжамдық параметрлері базасында анықталған (1 кестені қараңыз).

1 кесте – Жергілікті бюджеттің 2012-2014 жылдарға арналған болжамы, млн теңге

№ р/с	Көрсеткіштер атапу	2011 жыл (багалай)	2012 жыл	2013 жыл	2014 жыл
Кала бюджеті					
1	Тұсімдер	10793,8	10169,8	10462,5	9437,2
2	ЖӨӨ-ге пайызбен	1,0	0,9	0,9	0,8
3	Кірістер	10063,2	10169,8	10462,5	9437,2
4	Салықтық тұсімдер	9838,8	8912	9025,4	9293,1
5	Салықтық емес тұсімдер	57,8	59,6	72,9	72,9
6	Негізгі капиталды сатудан түсімдер	897,3	1198,3	1364,2	71,2
7	Трансфертер (субвенциялар) тұсімдері				
8	Бюджеттік несиелерді өтеу	573	896	1107	
9	Мемлекеттің қаржылық активтерін сатудан тұсімдер				
10	Қарыздар бойынша тұсімдер	2387,4			
11	Шығыстар	20954,1	10169,8	10462,5	9437,2
12	ЖӨӨ-ге пайызбен	1,0	0,9	0,9	0,8
13	Шығыстардың номиналды осімі, %	97,3	48,5	102,9	90,2
14	Тапшылық	0	0	0	0
15	ЖӨӨ-ге пайызбен	0,0	0,0	0,0	0,0

Қазақстан Республикасының 2020 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспарын, Қазақстан Республикасының аумақтық-көністіктік дамуының 2020 жылға дейінгі болжамдық сұлбасын, мемлекеттік және салалық бағдарламаларды іске асыру мақсатында өнірде Шығыс Қазақстан облысының аумақтарын дамытудың 2011-2015 жылдарға дейінгі бағдарламасы іске асырылууда, соның шенберінде 2015 жылға қарай аталған елдің стратегиялық және бағдарламалық құжаттарындағы көрсетілген нысаналы индикаторлар бойынша анықталған мәндерге қол жеткізу көзделген, олардың негізгілері 2 кестеде көлтірілген.

2 кесте – 2011-2015 жылдарға арналған дамудың негізгі нысаналы индикаторлары

№ р/ с	Сала, ая және нысаналы индикатор атапу	Әл-шем бірлігі	Жылдар				
			2011 жыл	2012 жыл	2013 жыл	2014 жыл	2015 жыл
Экономика							
1	2009 жыл кезеңіне қарғанда ЖӨӨ өсімі	%	153,4	164,1	175,6	189,7	203,9
Өнеркәсіп							
2	ЖӨӨ құрылымында өндеуші өнеркәсіп үлесі	%	89,5	91,3	92,8	94,4	95,0
3	Өндеуші өнеркәсіптегі енбек	млн. теңге/	9,7	10,1	11,0	12,3	12,3

	өнімділігі	адам					
4	ЖӨӨ энергия сыймдылығының томендеуі	%	2	4	6	10	11
5	Мемлекеттік мекемелердің және үйымдардың, жүйе кураушы кальпастастыруның касіпорындардың мемлекеттік сатыш алуларындағы қазақстандық кұрамның үлесі: тауарлар бойынша, жұмыстар және қызметтер бойынша	%	72,2	74,3	75,9	76,5	77,7
6	ИСО енгізген кәсіпорындар және үйымдар саны	ед.	80	86	90	95	99
7	Инновациялық-белсенді кәсіпорындардың үлесі	%	8,3	11,7	13,8	15,6	17,8
Ауыл шаруашылығы							
8	АӨК сәбек өнімділігі өсімі	есе	1,06	1,28	1,55	1,7	1,9
9	Ауыл шаруашылығының табиғи көлем индексі	%	101,0	102,1	101,8	102,0	102,1
10	АӨК өнімі экспорттың көлемі	млн. АҚШ дол.	8,3	11,1	13,1	15,2	20,4
Шагын және орта бизнес							
11	ЖӨӨ құрылымындағы шагын және орта бизнес үлесі	%	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5
Сауда							
12	Болшек сауда айналымының табиғи көлем индексі	%	102	102,5	103,0	103,5	104,0
13	Көтерме сауда айналымының табиғи көлем индексі	%	101	101,5	103	104,5	106
14	Тұтыну бағаларының индексі	%	108	108	108	108	108
Инвестициялар							
15	Экономиканың басымды салаларының негізгі капиталына инвестициялар көлемі	млрд. теңге	72	74	76,9	80,1	82,9
Туризм							
16	Туризм саласында қызмет ұсынатын үйымдардың жиынтық табысы	млн. теңге	1650,1	1706,4	1737,9	1777,8	1825,2
Коршаған ортаны қорғау							
17	Атмосфераға ластайтын заттардың жалпы пығарылуары нормативтерінің бекітілген мән көлемі	%	89,0	88,5	88,0	87,5	87,0
18	Су нысандарына нормативті тазаланған ағынды суларды ағызы	млн.м³	45,5	45,5	55,5	57,5	59,5
Энергиямен қамтамасыз ету							
19	Электр энергиясын өндіру көлемі	млн.кВтс	3049,5	3116,6	3188,3	3264,8	3346,4
20	Электр энергиясын тұтыну көлемі	млн.кВтс	4332	4512	4697	4877	5057
21	Энергияның баламалы көздерін пайдалану үлесі	%			0,25	0,3	0,35
Сумен қамтамасыз ету							
22	Тұрғындардың, оның ішінде ауылдық тұрғындардың орталықтанырылған, сонымен қатар ауылдық сумен қамтуға қолжетімділік деңгейі	%	98,9	99,0	99,2	99,4	99,5
23	Нормативтік шығындар деңгейі	%	69,5	71,4	85,7	85,7	98,9
			20,7	19,4	18,1	16,8	15,5

Жылумен қамтамасыз ету							
2 4	Жылу энергиясын өндіру көлемі	мың Гкал/с	2802	2870	2960	3010	3070
2 5	Жылу желілеріндегі базалық ТМС нормативтік-техникалық шығындар	%	15,5	15,3	15,1	15,0	14,9
2 6	Жылу желілерінде базалық ТМС нормадан жоғары техникалық жоғалтулары	%	92	93	9	95	96
Су бұру							
2 7	Тұрғындардың су бұру қызметімен қамтамасыз етілу деңгейі	%	60,1	60,9	61,3	62,7	63,2
Көлік							
2 8	Жақсы және қанағаттанарлық жағдайдағы автожолдардың улесі: республикалық, жергілікті	%	69	71	73	75	77
2 9	Жолаушы автокөлік катынассымен хабармен қамтылмаған елді мекендер улесі	%	92	92	92	92	92
Байланыс							
3 0	Жергілікті телефон байланысын сандандыру деңгейі	%	95	97	98	100	100
3 1	1000 адамнан және одан артық тұрғындар саны бар елді мекендердің мобиЛЬДІ байланыс қызметімен қамтамасыз етілуі	%	90	93	96	98	100
Тұрғын-үй құрылышы							
3 2	Қаржыландырудың барлық көздері бойынша тұрғын-үйді пайдалануға енгізу есімінің қарқыны	%	82,9	94,8	102,3	100,4	100,0
Білім							
3 3	Олардың жалпы санынан балаларды мектепке дейінгі тәрбиелеу және оқытумен қамту	%	83,3	85,8	87,2	90,4	97,8
3 4	Электронды окуды пайдалану көлемі: ТКБ үйымдары, орта мектептер	%	53,4	59,1	62,5	68,8	71,0
3 5	Техникалық және кәсіби білім оку орындары түлектерінің жұмысқа орналасырылған және жұмыспен қамтылғандар улесі (окуды аяқтаганнан кейін бірінші жылы)	%	84,8	87,0	89,1	91,3	93,5
Денсаулық сақтау							
3 6	Өмірдің болжамды ұзақтығы	жас	67,4	67,5	67,6	67,8	69
3 7	Тұрғындардың 1000 адамына жалпы өлім	адам	10,1	9,3	8,5	7,8	7,1
3 8	100000 тірі тұғандарға ана өлімі	бірлік	38,5	35,3	32,6	30,3	28,5
3 9	1000 тірі тұғандарға сәби өлімі	бірлік	22,0	20,2	18,7	17,3	16,2
Мәдениет							
4 0	Тұрғындардың мәдениет саласындағы қызмет сапасына қанағаттану деңгейі	%	47	50	52	54	55
Денешының тұру және спорт							
4	Тұрғындардың оның ішінде	%	19	21	23	24	25

1	балалар мен жасөспірмдердің денесшының тұру және спортпен қамтылуы		10,8	11,0	11,3	11,8	12,1
4 2	Спорт шеберлерінің жалпы санындағы халықаралық деңгейдегі спорт шеберлерінің улесі	адам	510	513	528	533	538
Әлеуметтік қорғау							
	Жұмыссыздық деңгейі	%	7,6	7,5	7,5	7,5	6,4
4 3	Ең тәмемлік күн көріс деңгейінде табысы бар тұргындар улесі	%	9,5	9,2	8,9	8,7	8,6
Тілдерді дамыту							
4 4	Мемлекеттік тілде сөйлейтін тұргындар улесі	%	45,0	50,0	50,5	55,0	56,0
4 5	Мемлекеттік, орыс және ағылшын тілдерінде сөйлейтін тұргындар улесі	%	3,0	3,5	4,0	4,5	5,0
Жастар саясаты							
4 6	Жастардың әлеуметтік оптимизм деңгейі	%	38	45	50	60	70
Мемлекеттік қызметтер							
4 7	Компьютерлік сауаттылықта оқыған тұргындар улесі	%	5	10	20	40	40
4 8	Әлеуметтік маңызды қызметтерді электронды тұрге ауыстыру	%	10	20	30	50	50
4 9	Электронды құжат айналымының облыс әкімі аппаратындағы улесі	%	68	70	85	95	98
5 0	Тұргындардың компьютерлік біліктілігі	%	20	25	30	35	40
Жергілікті өзін-өзі басқару							
5 1	Тұргындардың жергілікті өзін-өзі басқару институттарымен қанағаттануы	%	80	85	90	95	100
Құқықтық тәртіп							
5 2	Тұргындардың ішкі істер органдарына сенім деңгейі	%	51	52	53	54	55
5 3	10 мың адамға жалпы қылмыстық қылмыстың томендеуі	бірлік	201,9	200,9	199,9	198,9	197,9

Денсаулық сактау, зейнетақымен қамсыздандыру, жұмыссыздықтан сақтандыру және ана мен балаға әлеуметтік салаларында әлеуметтік сақтандыру қызметіне және әр түрлі жетістіктері азаматтар мен ұрпақтар арасында мемлекет табыстарды қайта бөлуге ие болады.

Табиғи монополиялар салаларында мемлекеттік қызмет өндірісі мен кәсіпкерлікті реттеу қызметтері айқын берілген, сондай-ақ, бірқатар салаларда жәрдем ақша беруде айқын.

Мемлекеттік социализмнің қаржылық жүйесі, соның ішінде әлеуметтік салаларды қаржыландыру, елдің қорғанысына, орталықтанған курделі салымдарға, кіріссіз кәсіпорын мен бөлшек баға дотация, тұргын үй-коммуналды шаруашылық пен әлеуметтік-мәдениет кешенниң қаржыландырудың қалған қағидасымен мемлекеттік шығындардың жоғары үлесімен сипатталады.

Әлеуметтік салаларды қаржыландырудың аймақтық жағынан келу қажеттігі бірқатар факторлармен, оның ішінде маңыздысы болып қызмет аясында еңбек нәтижесімен мінез ерекшеліктері, әлеуметтік салаларды басқаруды демократиялау, маңызды айырмашылықтар есебінің қажеттілігі: табиғи-климаттық, әлеуметтік-демографиялық, ұлттық-мәдени және Қазақстан аймактарындағы басқа да жағдайларды көрсетеді.

Әлеуметтік қызметтердің салаларының ерекшеліктері оның салаларындағы өндіріс үрдісінен еңбек нәтижесінің белінбейтіндігімен, өндірістің уақыты мен кеңістіктің сәйкес келуімен және көптеген қызметтердің тұтынуы, оларды тасымалдау мен сактаудың мүмкін болмауымен байланысты. Әлеуметтік сала қызметтерінде енбектің осы ерекшеліктері құрылышты байлаулар, халықтың

қоныстанған жерлеріне оның салаларының мекемелерді орналастыру, қызмет етудің нақты аймақтарын елдегі таратып қоныстандыру жүйесімен әлеуметтік объектілер желістерімен үйлесуді дамытуды талап етеді. Әлеуметтік қызметтер сондай-ақ, күнделікті сұраным қызметтеріне (тұрғын үй-коммуналдық, көлік, медицина, мектепке дейінгі балалар мекемесі, мектептер жөнө басқалары) оқтын сұраныстар (театрлар, кинотеатрлар, ауруханалар, кір жуатын үйлер, заңды кенестер) және эпизодтық сұраныстар (жоғары оқу орындары, диагностикалық орталықтар, емдеу-курорттық мекемелер және басқалары). Қызметтің осындай қасиетінің олардың мекемелерін халықтың қоныстанған жеріне (жұмыс немесе оқу) орналастырудың жақындығына байланысты, ол қызмет көрсету жүйесінің сатылық қағидаларында әлеуметтік салалар объектілер желісін ұйымдастыру қажеттігін белгілейді. Ірі қалаларда да сол сияқты қызмет көрсету салаларының функционалды ұйымдастыру қафидасы қолданылады, яғни оның жұмыс орнымен, оқу, сауда көсіпорындарының орналасқан жерлеріне, көлік түйін-дері және басқаларын азаматтардың шоғырланған жерлеріне жақыннату. Оқтын қызметтер көрсетумен және эпизодтық сұраныстың ерекшеліктерін ұйымдастыру үшін аумақтық фактор аз рөл атқарады, ал үлкен мағынаға халықта көліктің тиімділігі ие болады. Олардың мекемелері ереже бойынша, аумақтың әкімшілік орталықтарына (аудандарға, облыстарға, республикада) шоғырланады. Бұтіндей әлеуметтік қызметтің нарықтық секторы үшін олардың аумақтық ұйымдастыру қажеттігі елде аймақтық және жергілікті түрлі ауқымдағы қызмет нарығының толық жүйелерінің бар екендігін білдіреді.

Аймақтық әлеуметтік саясатты қаржыландырудың маңызды ерекшеліктері аймақтардың әлеуметтік өркендеуін жеке қаражаттары есебінен мемлекеттік субсидиялаумен аумақтардың әлеуметтік салаларының өркендеуімен үйлестіру болып табылады. Аумақтың дербес өркендеуінің көзі болып жергілікті салықтар, жинаулар, мемлекеттік (аймақтық) меншіктің және көсіпорындардың табыстары, еркімен қаржыландыру мен заңды тұлғалар мен азаматтардың жарналары табылады. Аумақты әлеуметтік өркендеуді орталықтандырылған экономикалық реттеу көзі болып реттейтін салықтар, салықтық женілдіктер, мемлекеттік аймақтық бағдарламалардың қаржылық ресурстары, жалпы жәрдем ақшалар мен аймақтарды әлеуметтік өркендеуге мақсатты жәрдем қаражаттар, аймақтық өркендеу қорлары табылады.

Мемлекеттік білім мекемелерін қаржыландырудың қолданыстағы тәртібі білімнің кез келген түріндегі, әрбір окуышыға белгіленген есепте, бекітілген нормативтер есебінен мемлекетпен жыл сайынғы белгіленген бюджеттік қаржы бөлу шегінде іске асырылады. Республиканың жалпы білім беретін мектептерін оқулықтармен уақытында қамсыздандыру мақсатында оларды баспадан білім мекемелеріне дейін сатып алу мен жеткізуін шығындары қарастырылған. Республикада білімді қаржыландыру іс шараларының екі кезеңі жүзеге асырылады.

Бірінші кезеңде республикада өндірістің төмендеуі мен тұрақтануының женоң үрдісі білім саласында мынандай негізгі міндеттердің шешімімен қамтамасыз етіледі:

- қаржыландырудың өртүрлі көздерінің есебінен білім жүйесінің тұрақты қызмет етуін қолдау;
- жергілікті бюджеттің қаражатының есебінің артықшылығымен жалпы білім беретін мектептердің негізгі сатыларынмен барлық балалары мен жас-өспірімдерін толық қамту;
- жалпы білім беретін мектептерде негізгі сатыдан жоғары сатыға барлық түлектердің білімдерін жалғастыруна негізінен бюджет қаражатының есебінен мұмкіндіктер ұсыну;
- мамандардың нактылай қажеттіктеріне сәйкес арнаулы оқу орнының құрамын келтіру және білім мекемелерінде оқу-материалдық базаларын орындау пайдалану мүмкіндіктері;

Қаржыландыру сондай-ақ, мемлекеттік емес оқу орындарын дамытуға, мемлекеттік тапсырыс негізінде қабылдауды қыскарту, заңды және жеке тұлғалармен білімге толық және жартылай шығындарды өндіру шарты негізінде мамандарды даярлауды кенейтүге бағытталған.

Екінші кезеңде халықтың тіршілік деңгейін және өндірістің өсуінің тұрақты қарқының қайта жаңғырту білім саласынның келесідегідей негізгі іс-шараларынмен бірге жүруі тиіс:

- қаржыландырудың түрлі көздерінің есебінен білім жүйесінің материалдық базасының дамуын қамтамасыз ету;
- білім саласында меншік қатынастары мәселесін шешу;
- білім саласында түрлі арнайы жобаларды қаржыландырудың мемлекеттік үлесін арттыру (білімге несие, салық женілдіктері, халықтың кейір таптарын әлеуметтік қорғау және одан басқалары).

Білім жүйесінің қаржылық базасын стратегиялық бағытпен сауықтыру қаржыландырудың жаңаша көзін пайдалану болып табылады. Жоғары мектептерді қаржыландырудың жана каналдарының бірі азаматтарға мемлекеттік білім несиelerін, оны келешекте өтеуінің ынғайлты жүйесімен ұсыну

болуы мүмкін. Сонымен қатар, білімді өркендету үшін олардың қаражатты толықтыруына қосымша көздер іздеуді жалғастыру керек.

2011 жылдың 18-19 акпанында экономикасы дамыған жетекші елдердің және нарыктары қалыптасып келе жатқан елдердің қаржы министрлері мен орталық банк өкілдерінің қатысуымен Парижде өткен 20 тобының көнешінде әлемде экономикалық көтерілу болып жатса да бұл біз көргіміз келген көтерілу емес, өйткені ғаламдық экономикалық өсіндін қалпына келуі кезінде ол елдер мен ел ішінде біркелкі жүрмейді деп атап көрсетілді.

Осылайша, әлемге тек ғаламдық экономикалық дисбалансты жойып қана қоймай, сондай-ақ, жалпы тұрғындардың жалпы әл-ауқатын жоғарылатуға мүмкіндік беретін тиісті экономикалық көтерілуді қамтамасыз ететін саясаттың нақты күшті шараларының қабылдануы талап етіледі.

Қазақстанда әлеуметтік саясатты аймактандыру талабы мен қаржы жүйесін нығайту респубикалық, аймақтық және жергілікті бюджеттердің табыстары мен шығындарының айқын шек қоюмен тығыз байланысты. Қазақстан аймактарының бюджеттік жүйесі бекітілген салықтарды реттеудің басымдытығымен, жергілікті табыс көздерінің тұрақсыздығымен, жергілікті бюджеттің экономикалық дербестігінің өркендеуіне ықпал етпейтін респубикалық бюджеттен аумақтарды субсидиялаудың жоғары деңгейімен бюджеттік табыстарды орталықтандырудың жоғары дәрежесімен сипатталады.

Қазақстанның бюджеттік жүйесінің деңгейлері арасында болып жатқан шығынды міндеттерді бөлу тұтасымен қаржының мемлекеттік жүйесіндегі шығындарын бөлу қағидаларына жауап береді. Негізінен орталық үкіметке бекітілген қызметтер жалпы мемлекеттік маңызға ие. Оған қорғаныс және ішкі қауіпсіздік, әділет жүйесі, халықаралық қатынастар, терең зерттеулер және білім жатады. Макроэкономикалық шығындар мен зейнетақы және жұмыссыздыққа байланысты төлемдер сияқты жоспардағы қайта бөлулер де үкіметтің басқаруында болады. Қызметтердің осындағы екі түрі бюджеттен тыс корлардан қаржыландырылады. Сәйкесінше, облыстық басқару органдарының шығынды міндеттерінің көп бөлігіне емхана, бастауыш білім, өрт сөндіруден қорғау және елді мекендердің санитарлы жағдайы сияқты аймақтық және жергілікті қызмет салалары – «мұдделі салалары» жатады.

ӘДЕБІЕТ

- 1 Кенжегузин М.Б. Реформирование экономики Казахстана. Проблемы и их решения – Алматы., 1997-350с.
- 2 Төреғожина М.Б. Экономиканы мемлекеттік реттеу: Лекциялар курсы. – Астана: Экономика. 2008. -206 б.
- 3 Бибатырова И.А. Государственное регулирование национальной экономики: Учебное пособие. – Алматы: Қазак университеті, 2004
- 4 Өскемен қаласының 2012-2016 жылдарға арналған әлеуметтік-экономикалық даму болжамы

REFERENCES

- 1 Kenzheguzin M.B. Reforming the economy of Kazakhstan. Problems and solutions - Almaty., 1997, 350p.
- 2 Toregojina MB Government regulation of the economy: the lecture courses. - Astana Economy. 2008. -206 p.
- 3 Bibatyrova IA State regulation of the national economy: the manual. - Almaty: Kazakh University, 2004.
- 4 Prediction of social and economic development for 2012-2016 of Ust-Kamenogorsk.

Резюме

Д.А. Макажанова

Казахский экономический университет имени Т.Рыскулова. Алматы
Планирование социального бюджета региона

Особенности налогово-финансовой политики в ряде отраслей социальной сферы связаны с наличием естественных монополий: пассажирского транспорта, связи, жилищно-коммунального хозяйства. В этих отраслях необходимо государственное регулирование деятельности предприятий-монополистов: ограничение предпринимательской деятельности, регулирование цен, тарифов, получаемой прибыли, объема производства, качества услуг.

Summary

D.A. Makaghanova

Kazakh Economic University T.Ryskulov. Almaty
Social budget planning region

№4. 2013

Features of a nalogovo-financial policy in a number of branches of social sphere are connected with presence of natural monopolies: passenger transport, communication, housing and communal services. In these branches state regulation of activity of the enterprises-monopolists is necessary: restriction of enterprise activity, price control, the tariffs, received profit, объема manufactures, qualities of services.

Поступила 07.06.2013 г.